

Socio-economic regional disparities in Bulgaria

Stoyan Totev

Economic Research Institute, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

Abstract: The study presented in the paper concerns important aspects of the spatial development of the Bulgarian economy. The main objective is to determine the regularities and specificities of the impact of the factors determining the regional differences, to assess the extent to which the emerging economic structures at the regional level determine the potential for development; to envisage expected changes in these structures and their impact on economic development, respectively the processes of regional convergence / divergence. The survey is carried out at the following levels: analysis of differences in the regional economic structure at the level of statistical regions and districts. The statistical information is based on data from the National Statistical Institute and Eurostat. The analysis uses statistical and economic methods, as well as the use of shift share analyzes and methods.

Keywords: regional differences, economic structures, convergence, divergence.

Социално-икономически регионални различия в България

Стоян Тотев

Институт за икономически изследвания, Българска академия на науките

Резюме: Изследването, представено в доклада, засяга важни аспекти на пространственото развитие на икономиката в България. Основната цел е да се определят закономерностите и спецификата на въздействието на факторите, определящи регионалните различия. Да се оцени до каква степен формираните се икономически структури на регионално равнище определят потенциала на развитие; да визиращ очакваните промени в тези структури и отражението им върху икономическото развитие, респ. процесите на регионална конвергенция / дивергенция. Изследването се реализира на следните равнища: анализ на различията в регионалната икономическа структура на равнище статистически райони и области. Статистическата информация се базира на данни на Националния статистически институт и Евростат. При анализа се използват статистико-икономически методи, както и приложение на методи и показатели за оценка на формиране на различия в структурите (shift share analyses).

Ключови думи: регионални различия, икономически структури, конвергенция, дивергенция.

Въведение

Динамиката на регионалните процеси поставя сериозно предизвикателство при изясняването на връзката между икономическо развитие и формиране на регионалните различия. Според Kuznets “структурните промени... са наложителни, без които съвременния икономически растеж е невъзможен”, (Kuznets 1971, стр. 348). Така нареченият структурен подход при икономическите изследвания, най-общо се свързва с анализ на факторите определящи връзката между икономически растеж и промени в икономическите структури. Silva и Teixeira (2008) определят анализа на структурните промени като мощен инструмент за

определяне пътя на икономическо развитие. Благоприятното структурно икономическо развитие се свързва преди всичко с промени в производствената структура, осъществени в полза на сектори и отрасли, за които е присъща по-висока производителност на труда.

Представеното изследване се базира на използването на структурния подход, с цел разкриване на причините и факторите, които определят регионалните структурни икономически различия в България. Установяването на взаимовръзката между формирането на регионалните социално-икономически различия с характерната регионална икономическа структура позволява да се визират сложилите се тенденции на икономическо развитие, респ. възможностите за развитието на бизнеса, както и да се добие по-добра яснота по въпроси като:

- Доколко различието в производителността на труда по основни сектори (аграрен, индустрия, услуги) обуславя регионалните социално икономически различия;
- Какви са очакваните структурни изменения и как те се ще се отразят на регионалното развитие.

Регионални различия в България

Характерно за страните с по-слаби икономики, поне за страните членки на ЕС, е това, че при тях се наблюдава по-високи регионални различия по отношение на основният показател определящ икономическо развитие, а именно БВП на човек от населението. Това се потвърждава от коефициентите на корелация¹ между регионално разсейване за страните от ЕС и БВП на човек от населението, които са отрицателни: за 2004 г. при NUTS 2 (отговарящи на равнище статистически райони за България) и NUTS 3 (отговарящ на равнище области за България) те са съответно минус 0.31 и минус 0.49, за да станат през 2011 г., минус 0.52 и минус 0.56. С други думи наблюдава се обратна зависимост между достигнато икономическо равнище и вътрешно регионалното разсейване при страните от ЕС – зависимост, която са засилва с течение на времето².

Показателите за разсейване за България през 2000 г. не са високи – на равнище NUTS 2 коефициентът на вариация (между 6 -те статистически района в България) е 18,1% при средна величина за ЕС от 19,7%. Съответно на равнище NUTS 3 коефициентът на вариация (между 28 -те области в България) е от 27,3%, при средна за ЕС от 22,4%. Картината през 2011 коренно се променя, за NUTS 2 и NUTS 3 съответните величини за България са 39,2% и 42,5%, като и в двата случая те са най-високи за страните от ЕС, като коефициентът на вариация на равнище NUTS 3 през 2016 за България вече е 45%.

Независимо, че тези високи регионални различия по отношение на БВП на човек от населението не са свързани и с високи различия по отношение на разсейването на показателя за безработица³, то очевидно е, че те водят до нежелани регионални икономически и социални различия – различия в доходите, висока вътрешна миграция и всички свързани с тях негативни последици.

Алтернативата с която се сблъскват страните с по-слаби икономики от ЕС е, да водят регионална политика, която да смекчи нарастването на тези различия за сметка на намаляване на икономическата ефективност като цяло или да оставят пазарните механизми да определят развитието им, респ. да приемат за неизбежни на дадения етап проблемите свързани с нарастването на регионалните различия.

Практиката е показала, че страните изправени пред такава алтернатива, поне тези които не са с развити икономики, приемат за приоритет постигането на по-висока икономическа ефективност. Такъв е случая и с България, при която поне до сега политиката за преодоляване

---

¹ Коефициентите на корелация са изчислени по формулата на Пирсън за линейна корелация на база данни на НСИ и Евростат. Те се интерпретират не толкова като конкретни величини, а като показатели, които дават една приблизителна оценка за силата и посоката на дадена зависимост.

² Източник: Евростат и *Statistics in focus 16/2013 (издание на Евростат)*.

³ Показател който за България е по-нисък от средния за ЕС, като същевременно в последните години проявява тенденция на намаление

на регионалните неравенства се е свеждала предимно до мерки за намаляването им в областта на пазара на труда.

Анализът на някои основни икономически и демографски показатели по отделни региони и изменението им във времето показва ясно изразен процес на увеличаване на различията с течение на времето. Основният социално-икономически показател, БВП на човек от населението има коефициент на вариация от 45,2% за 2016. Високите различия по този показател се илюстрират от факта, че само четири области имат по-висок или равен на средната величина за страната показател за БВП на човек от населението – това са Варна, Стара Загора, област София (равен на средната) и София град.

Сравнението на данните за 2016 спрямо 2007 определя нарастване на различията между областите – като цяло тези с по-нисък дял на БВП на човек от населението проявяват тенденция да влошават този показател. Северозападният статистически район, който е с най-ниско значение на БВП на човек от населението (60,7%) показва и най-високо намаление на своето участие във формирането на БВП за наблюдавания период.

Коефициентът на вариация на производителността на труда през 2016, не е висок (28,1%), но и при него също се забелязва тенденция на нарастване с течение на времето. Големите различия от порядъка на три пъти между максимално и минимално значение за този показател, определят силният му регионален дисбаланс. Областите Враца, Варна, Стара Загора, София област и особено София град са с висока производителност, значително надвишаваща тази в останалите региони. Като се изключат тези области, коефициентът на вариация за производителността на труда за 2016 спада от 28,1% на едва 13,3%.

Съществуват ясно изразени взаимозависимости между отделните регионални показатели. Икономическите показатели, БВП на човек от населението, производителност на труда и преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ), са тясно свързани и положителни – коефициент на корелация между БВП на човек от населението и производителност на труда е 0.90, между БВП на човек от населението и ПЧИ е също 0.90 и между производителност и ПЧИ е 0.70.

Очаквано демографските показатели също са взаимосвързани. Коефициентите на корелация са както следва – положителен коефициент на корелация 0.37 между гъстота на населението и механичен прираст. Ако се изключат по-големите урбанизирани области като Пловдив, Варна, Бургас и София този коефициент остава положителен, но е значително по-нисък -- 0.16. Това показва, че определящ фактор за механичния прираст е по-високата степен на урбанизираност на големите градове.

Високият процент на живеещите в селата е основен генератор на механичния прираст, коефициентът на корелация между механичен прираст и относителен дял на населението живеещо в селата е минус 0.47⁴. Този коефициент през 2008 г. е бил минус 0.75, това предполага потенциалът за механичен прираст от селата към градовете да намалява с течение на времето. Коефициентът на корелация между гъстотата на населението и естествен прираст е положителен 0.38, а този между механичен прираст и естествен прираст е също положителен 0.34. Без да са високи тези коефициенти на корелация определят взаимосвързаност между тези показатели, която в крайна сметка води до обезлюдяването на областите с малка гъстота на населението, които като правило имат и по-висок отрицателен механичен и естествен прираст.

Гъстотата на населението е тясно свързана и с производителността на труда, положителен коефициент на корелация от 0.64. След като ПЧИ са насочени предимно към силно урбанизираните региони, логично се наблюдава много тясна права зависимост между гъстота на населението и равнището на ПЧИ. Най-тясно свързан с икономическите показатели от наблюдаваните демографски показатели се оказва гъстотата на населението. Коефициентът на корелация между БВП на човек от население и гъстота на населението е положителен, 0.87.

---

⁴ Действителните данни за отрицателния механичен прираст биха били по-високи, ако се вземе предвид това, че голяма част от мигриращите не сменят адресната си регистрация.

От сравняването на данните, БВП на човек от населението и гъстота на населението е видно изоставането на повечето гранични области по отношение на БВП на човек от населението, като следствие на по-малката гъстота големи различия по тези показатели се наблюдават и между Северна и Южна България.

Картината при показателите свързани с пазара на труда е различна. Разсейването измерено с коефициента на вариация за коефициента на заетост е само 8,6%, не е високо и разсейването на относителния дял на средната годишна заплата на наетите лица 17,5%. Показател при които се наблюдава благоприятно развитие на регионалните различия е коефициентът на безработица. Очевидно, че по отношение на пазара на труда не се наблюдава неблагоприятно нарастване на регионалната различия с течение на времето, което може да е резултат както на регионална политика по отношение на пазара на труда, също така най-вече и на вътрешно миграционните процеси⁵.

Структурни регионални различия по основни сектори

Средната относителна производителност на селското стопанство, индустрията и услугите, общо за България са съответно 26,1%, 111,9% и 118,2%⁶. Ниската производителност на селското стопанство съчетана с висок дял на заетите в този сектор, определят и неблагоприятна секторна структура на съответния регион. По-високият коефициент на вариация, както на относителният дял на заетите в селското стопанство, така и на относителната производителност дават основание да се твърди, че водещ показател за регионалните икономически неравенства са различията в участието на селското стопанство.

Коефициентът на корелация между относителен дял на заетите в селското стопанство и БВП на човек от населението е минус 0.65, за относителния дял на заетите в индустрията този коефициент е около нула, а за услугите е положителен 0.75. Последните два коефициенти на корелация са силно повлияни от участието на област град София. Като се изключи тази област тези коефициенти придобиват следните величини – за селското стопанство минус 0.58, за индустрията положителен 0.45 и за услугите положителен 0.36.

Интересен е фактът, че след изключването на област София град, изключването и на други области на база степен на урбанизираност води до по-високи коефициенти на корелация за индустрията, докато тези за услугите варират в широки граници. Например, когато се изключат освен София град и областите, Пловдивска, Варненска и Бургаска тези коефициенти съответно стават -- за селското стопанство минус 0.49, за индустрията положителен 0.60, а за услугите е от порядъка на нула.

Тези резултати могат да намерят следното икономическо обяснение. Високата урбанизираност и характерната структура на заетите по основни сектори (82% заети в сферата на услугите), коренно различават метрополията София от останалите региони в България, респ. определя специфични секторни икономически взаимозависимости характерни за метрополиите на страните от Централна и Източна Европа – по-конкретно значително високо участие на заетите в сектор услуги, съчетан с по-висока относителна производителност от средната за услугите.

За всички области в България, високият дял на заетите в селското стопанство се свързва с ниски равнища на показателя БВП на човек от населението. Величината на относителния дял на заетите в индустрията е определяща за формирането на БВП на човек от населението (изключение прави град София). Това е резултат на факта, че високият дял на заетите в индустрията се свързва с висока производителност, коефициентът на корелация е положителен 0.44 (при изключена област град София).

---

⁵ Действителните данни за отрицателния механичен прираст биха били по-високи, ако се вземе предвид това, че голяма част от мигриращите не сменят адресната си регистрация.

⁶ Общата средна относителна производителност за всеки регион е равна на 100%, относителната производителност за всеки сектор се определя, като се раздели относителния дял на БДС за сектора на относителния дял за заетите в него.

До голяма степен при областите с по-слаби икономики, формирането на структурата и развитието на сектор услуги е резултат от развитието на другите два сектора – величината на заетите в сферата на услугите в известен смисъл има резултативен характер. Така области с ниско икономическо развитие, нисък показател на БВП на човек от населението имат висок относителен дял на заетите в услугите, защото не е развита промишлеността, докато в други области по-високият дял на услугите се свързва с по-висок БВП на човек от населението – това определя и високата вариация на коефициента на корелация на услугите при изключването на едни или други области.

Независимо от като цяло благоприятното изменение на промишлеността по отделни региони и тука се забелязва нарастване на структурните различия – коефициентът на корелация между относителен дял на заетите в индустрията и промените в този относителен дял е положителен 0.49 – с други думи нарастване на относителните дялове на заетите в индустрията се наблюдава преди всичко там където те по-начало са по-високи. Това предопределя и нарастване на структурните регионални различия за водещия за икономическото развитие сектор на индустрията.

Относителният дял на БДС при услугите нараства с по-нисък темп от този на заетите, което определя процес на намаляване на относителната му производителност. По-висока относителна производителност като правило имат областите с по-ниско икономическо развитие и това е резултат не толкова на ефективност на услугите, колкото на относително високата неефективност на другите два сектора и преди всичко на индустрията.

Обобщение

Регионалните икономически и демографски показатели, както и структурните промени по основни сектори определят развитие при което социално-икономическите регионални различия ще нарастват. Единствено динамиката на коефициентът на безработица показва благоприятно развитие като цяло и по отделни региони, показател който се очаква да се стабилизира, в случай на икономическо развитие без турбулентни кризисни процеси.

Основни фактори влияещи на формирането на регионални различия в България са гъстотата на населението (урбанизираност на регионите), БВП на човек от населението, както и секторната структура на съответния регион, като основен фактор при нея е степента на участие на аграрния сектор. Фактор определящ посоката на изменение на регионалните различия е динамиката на развитието на индустрията. Тези фактори са взаимосвързани в една или друга степен, но ако трябва да се изведат водещите и определящите социално-икономическото развитие на даден регион, както и потенциалните бизнес възможности за развитие на първо място трябва да се постави гъстотата на населението и развитието на индустрията⁷.

По-конкретно на базата на наблюдаваните регионални показатели се наблюдава като цяло изоставане на регионите в Северна България от средните показатели за страната, като същевременно негативната динамика на изменение на водещи показатели за тези региони е най-висока за страната, като Северозападен регион освен, че е с най-неблагоприятни показатели показва процес и на най-интензивното тяхно влошаване. Малката гъстота на населението в областите Видин, Ловеч и Монтана не дава основание да се очаква пречупване на тези процеси. В Северен централен район област Силистренска се очертава като най-проблемната по отношение на регионални показатели – нисък БВП на човек от населението, ниска гъстота на населението и малък дял на участие на индустрията. В Североизточен регион без да са така остри проблемите като в споменатите по-горе области, Добрич се очертава като област с регионални проблеми, но за периода 2007 – 2016 тя е една от малкото области, която е повишила своя относителен дял на участие при формирането на БВП на човек от населението, което като тенденция показва благоприятно развитие.

---

⁷ В случая се визира индустрията вместо аграрния сектор, като причина за това е високата инерционност на аграрния сектор и по-големите възможности за промени в индустриалния сектор.

Югоизточен статистически район е регион на контрастите. Област Бургас и особено Стара Загора са с добри спрямо средните за страната регионални показатели, докато областите Сливен и Ямбол са със сравнително неблагоприятни такива. Но докато Ямболска област, подобно на област Добрич, показва нарастване на своето участие във формирането на БВП на страната, то при Сливен този показател се влошава, като това е съчетано с висок отрицателен механичен прираст.

Южен централен статистически район без да има така остри регионални проблеми като проблемите на Северозападния статистически район, областите Хасково, Кърджали и Смолян се сблъскват най-вече с проблеми свързани с ниската гъстота на населението, която при Смолян е съчетана с висок отрицателен механичен прираст. Тези три области при едно значително развитие на транс-граничното сътрудничество биха могли да смекчат сложилите се тенденции на обезлюдяването им, като същевременно подобряват и икономическите си показатели.

Област София град формира и най-добрите за страната социално-икономически характеристики на целия Югозападен статистически район. Независимо, че област София-град е изпреварила значително в икономическото си развитие останалите области, очакванията са тези различия да продължат да се увеличават. Това развитие на раздалечаване на столицата от останалите региони само по-себе си може да се приеме като неизбежен процес.

Развитието на областите в Югозападен статистически район до-голяма степен се определя от близостта им до столицата, по специално това важи за София област и област Перник. В този смисъл характеризирането на развитието им, като благоприятно или неблагоприятно на базата на наблюдаваните показатели предполага един по-детайлен анализ. От двете други области Благоевградска и Кюстендилска, последната е със значително по-неблагоприятни показатели, сравнени със средните за страната, като притежава икономически характеристики типични за изоставашите периферни гранични области на България.

Процесът на нарастване на регионалните различия в България е неизбежен, неизбежни са и съпътстващите социално-икономически проблеми. Имайки предвид голямата инерционност на демографските и в частност миграционните процеси, то регионалните различия в краткосрочна и средносрочна перспектива ще нарастват. Миграционните процеси трудно могат да бъдат пряко повлияни в краткосрочен аспект от каквато и да било регионална политика, а още в по малка степен може да бъде повлиян естествения прираст на населението. Намаляването на различията в безработицата също не може да се очаква да има непосредствен значим ефект върху тях. Като резултат регионалните различия по отношение на показателя гъстота на населението, БВП на човек от населението и структурата по основни сектори ще продължават да се увеличават, с всичките свързани с това социални и икономически последици, едно от което е възможностите които отделните региони дават за бизнес развитие. Така се стига до “порочния кръг” нисък БВП и преки чуждестранни инвестиции като абсолютен обем към областите с ниска гъстота на населението и като следствие от това отрицателен механичен прираст, засилване на остаряването на населението в тези области.

Това, че процесите на регионална дивергенция са неизбежни, не означава че трябва да се отхвърли идеята за провеждане на каквато и да е регионална политика, но декларирането на регионална стратегия, която е подчинена на популистки идеи, несъобразени с демографските и икономически дадености може само да навреди на провеждането на една добре обосновава политика, която си поставя осъществими цели.

Подобна политика би следвало да се базира на многоаспектен детайлен социално-икономически анализ, какви са възможностите за смекчаване на неблагоприятните последици от регионалното развитие и на каква цена те могат да бъдат осъществени. Това означава преосмисляне на цената, на която се постига икономически растеж и търсенето на приобщаващо развитие което да не води до значими социални различия, които поставят населението в определени региони в неравностойно положение по отношение на социалните придобивки – медицинска помощ, образование, комуникации, транспорт и др.

Литература

1. Kuznets, S. (1971): Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure, Cambridge, MA, Harvard University Press.
2. Silva, G, A. Teixeira (2008): Surveying structural change: Seminal contributions and a bibliometric accounts, Structural Change and Economic Dynamics, volume 11, issue 4, December.